

Anna Lüders**„Magyarország és én”***Kilenc hét a Magyar Nemzeti Levéltárban*

A Potsdami Szakfőiskola információtudományi tanszékén tanuló levéltáros hallgatóként 2017 decemberében szakmai gyakorlatom időszakához közeledve egyre egyértelműbb lett számomra, hogy azt külföldi ösztöndíjasként szeretném eltölteni. A gyakorlat elvégzéséhez alkalmas helyszínt keresve viszonylag hamar Magyarországra esett a választásom. Hogyan lehet azonban megfelelő helyet találni akkor, ha az ember nem beszéli jól a választott ország anyanyelvét? Mégis úgy alakult, hogy felvettem a kapcsolatot a Magyar Nemzeti Levéltárral, s az 5. szemeszter során szakmai gyakorlatomat Magyarországon végezhettem.

Pár szót magamról

Már főiskolai tanulmányaim előtt megszereztem első levéltári gyakorlatomat mint a német Szövetségi Levéltár levéltári tanszékének hároméves képzésén részt vevő média- és információtudományi szakalkalmazott. Ezt követően a zsidóüldözés forrásait feltáró területen dolgoztam és részt vettem a Német Birodalomban keletkezett zsidóakták nyilvántartásának elkészítésében. 2015 elejétől az egykori NDK Állambiztonsági Szolgálatának Szövetségi Biztosi Iratait őrző intézményben (BStU/ Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR) dolgoztam, ahol a fedőnevek feldolgozásával foglalkoztam.

2016-ban döntöttem úgy, hogy munkám mellett Potsdamban levéltári tanulmányokat is folytatok. Jelenleg a 6. szemeszternél tartok és várhatóan 2020. év elején tudom majd főiskolai alapképzésemet lezárni.

A magyarországi gyakorlat okai

Külföldi levéltárszakosok számára Magyarország elismerten rendhagyó úti célnak számít, a külföldi gyakorlat megszervezése pedig sokak számára komoly kihívást jelent. Én azonban mindenképpen meg szerettem volna ragadni ezt a lehetőséget arra, hogy külföldön tartózkodhassak, és voltak személyes okaim is, amelyek Magyarország mellett szóltak.

Egyfelől fontos volt számomra, hogy egy „szokatlanabb” levéltári környezettel is találkozhasak, másfelől szerettem volna az országot és mindenekelőtt Budapestet jobban megismerni. A főváros – magyar származású édesanyám révén – már nem volt idegen a számomra, de most nyílt először arra alkalmam, hogy az itt élőket és a régiót a magam módján felfedezhessem.

Kilenc hét a Magyar Nemzeti Levéltárban

2018 augusztusában kezdhettem el szakmai gyakorlatomat a Magyar Nemzeti Levéltárban, amelynek valamennyi állomásáról külön beszámolok az alábbiakban, ám – a csapongást elkerülendő – néhány, számomra különösen fontos állomást külön kiemelek.

A Bécsi kapu téren található Országos Levéltár nem csak egy látványos épület volt számomra, de az ott töltött teljes időszak alatt központi kiindulási pontot jelentett, köszönhetően legfőbb konzulensemnek, Fiziker Róbertnek és munkatársainak. Minden szervezeti egység komoly erőfeszítéseket tett azért, hogy tevékenységét átfogóan és érdekfeszítően megismertesse velem. Így nyílt arra lehetőségem, hogy paleográfiai ismereteimet is próbára tegyem. Szerencsére német nyelvű iratokkal bőségesen találkoztam, amelyeket elolvashattam és amelyekről jegyzeteket készíthettem. Mindig újra és újra megdöbbenett, hogy a magyar levéltárak mennyi német nyelvű dokumentumot őriznek. Így aztán kezdeti aggodalmaim, hogy egy olyan országban fogok szakmai gyakorlatot folytatni, amelynek anyanyelvét nem beszélem folyékonyan, a Magyarországon töltött időszak végére teljesen eltűntek. Egyúttal elismeréssel adózom a magyar levéltárosok és történészek teljesítménye előtt, akik olyan szuverén módon bánnak a nyelvi sokszínűséggel, amit az iratanyagokban – a német mellett – megjelenő egyéb nyelvek jelentenek.

A Magyarországon töltött időszak során egyik személyes kedvencem a szolnoki levéltár (MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára) vendégeként eltöltött három nap volt. Az első pillantásra önmagáról nem sokat eláruló kisvárosról kiderült, hogy igazi kultúrközpont, és hogy ebben a megyei levéltár is tevékeny szerepet vállal. Az archívum szoros kapcsolatot ápol a kultúra és a média helyi intézményeivel, így jelentős szerepe van a kultúra közvetítésében, formálásában. A városi kulturális központban létesített kiállításoktól a levéltári iratanyagok feltárásáig az intézmény munkatársai sokféle tevékenységet folytatnak nagy elhivatottsággal. Olyan feladatoktól sem zárkóznak el, mint például levéltár-pedagógiai foglalkozás megtartása óvodás gyerekcsoport számára, amely eseményt megfigyelőként én is végignézhettem. Egyidejűleg arra is alkalom nyílt, hogy a közös médiabeli munkát közvetlenül is megtapasztaljam, hiszen a helyi televízió esti híreiben szerepelt egy riport ott-tar-

tózkodásomról is.¹ Ilyesmi velem még német nyelvű médiumoknál nem történt. A szolnoki csapat elérte, hogy a levéltárat a lehető legközvetlenebb módon hozzák be a köztudatba, miközben hagyományos és modern levéltári feladataikat is ellájták.

A Potsdami Főiskolán folytatott tanulmányaim során egyik alapvető kérdéskör a digitális anyagok hosszú távú megőrzésének problematikája volt. Emiatt különösen örültem, hogy betekintést nyerhettem az Országos Levéltár óbudai részlegén dolgozó IT-részleg munkájába és megismerkedhettem egy páneurópai projekttel is. És noha az adatbázisok, weboldalak tárhelyének megoldása és megoszthatósága kihívást jelent, a nemzetközi együttműködésen alapuló E-ARK projektet – egy olyan együttműködést, amely a digitális tárolás kérdéskörére keresi a megoldást – megőzőnek találtam.

Kétnapos látogatásom az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTTL) rendkívüli zárása volt magyarországi tartózkodásomnak. Mint hasonló intézmény dolgozóját, különösen érdekelték a személyes adatokat tartalmazó iratanyagra vonatkozó eljárások. A szenzitív adatok kezelése része a mindennapos munkának úgy a BStU-ban, mint az ÁBTTL-ben, és sokszor nem egyszerű feladat megtalálni a személyes adatok védelme, valamint a diktatúra történelmének átfogó, tudományos feltárása iránti igény közötti helyes egyensúlyt. Bámulatos volt látni, mennyi időt fordítanak a levéltári dolgozók a kutatói kérdések megválaszolására. Így történhet, hogy egy-egy személyes kutatói megkeresés megválaszolása gyakran hosszabb egyeztetéssé bővül. Nemcsak azzal a céllal, hogy optimális kutatási eredményeket lehessen kiszolgáltatni, hanem azért is, mert az egyeztetést magát is forrásként jelölik meg, amely bekerül a levéltári tudástárba, ha ehhez a felhasználó hozzájárul. Így születnek új források az eddig meglévőkhöz. E megközelítés lényegileg különbözik a BStU gyakorlatától. Ott a levéltári források nagyobb terjedelme (kb. 169 km levéltári irat, kb. 1,85 millió fénykép, kb. 23 250 hanganyag, kb. 2865 film) és a beérkező évi 45 000 megkeresés miatt lényegesen szabványosítottabb eljárásrendet követnek.

Visszatekintve nagyon örülök annak, hogy Magyarországon a levéltári munka ennyi aspektusát ismerhettem meg, a klasszikus levéltárosi munkától kezdve a levéltár-pedagógia alapvetésein át egészen a személyes adatok védelmének kérdéséig és a levéltári digitalizálással összefüggő nehézségekig. Mindezek kapcsán számos új ismeretet sikerült elsajátítanom.

¹ Szabóné Maslowski Madlen: Német levéltáros gyakornok Szolnokon. (2018) Online elérhető: http://mnl.gov.hu/mnl/jnszml/hirek/nemet_leveltáros_gyakornok_szolnokon (A letöltés ideje: 2019. március 17.)

A levéltári rendszerek között tapasztalt hasonlóságok és különbségek

A levéltári szervezet

Az a tény, hogy 2012 óta a magyar levéltári rendszer egy részét központosították, újabb érv volt amellett, hogy Magyarországra jöjjenek. Érdekel, milyen előnyöket és hátrányokat tartogat ez a szervezeti forma.

A szolnoki és székesfehérvári levéltárakban (MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában és MNL Fejér Megyei Levéltárában) tett látogatásaim során arra a megállapításra jutottam, hogy az adminisztrációs és a beszerzési eljárások az egyesítést követően lelassultak. Ennek ellenére az a benyomásom, hogy a levéltárak nagyon is önállóan tudnak tevékenykedni. A Magyar Nemzeti Levéltár közös internetes felülete különösen alkalmas ennek megfigyelésére. Látható ugyanis, hogy egy olyan összefüggő levéltári szervezettel állunk szemben, ahol az egyes levéltárak külön-külön jelenítik meg saját webes tartalmaikat. A közös szervezetbe tartozás megkönnyíti a levéltári anyaghoz való hozzáférést és a bennük őrzött anyagok áttekintését. Mindazonáltal magyarországi tartózkodásom túl rövidnek bizonyult ahhoz, hogy megismerhessem mindazokat az egyesítésből fakadó előnyöket és hátrányokat, amelyek egy Nemzeti Levéltár-kaliberű intézményt érinthetik.

Németországban a szövetségi tartományok kulturális fennhatósága miatt hasonló központosítás elképzelhetetlen. A kulturális fennhatóság értelmében a német szövetségi tartományok illetékességéből felelnek a kulturális tevékenységért. Ez a rendszer a német föderáció alapjaiból gyökerezik, és az alkotmány része.²

Mindezek miatt a németországi levéltári rendszer lényegesen változatosabb, a levéltárak illetékessége és gyűjtőköre pedig jobban különbözik egymástól. A szövetségi köztársaság például a szövetségi levéltár mellett olyan intézményeket is fenntart, amelyek az állam és jogelődjei iratanyagát őrzik.³ Ilyen például a BStU, vagy a Külügyminisztérium Levéltára (Archiv des Auswärtigen Amtes). Ezek az archívumok jelenleg még egymástól függetlenek.

A tartományi és városi levéltárak szintén önálló intézmények. Minden szövetségi tartományban saját levéltári törvény van érvényben és mindegyik tagállamban működik egy tartományi levéltár, amely az állami kulturális fennhatósággal összefüggő feladatokat ellátja. A legtöbb városnak van saját levéltára, amely a tartományi levéltár jogi fennhatósága alá esik.

² Vö. Bundeszentrale für politische Bildung. Duden Recht A-Z. Fachlexikon für Studium, Ausbildung und Beruf, Bibliographisches Institut, Bonn, 2015. Online elérhető: <http://www.bpb.de/nachschlagen/lexika/recht-a-z/22499/kulturhoheit> (A letöltés ideje: 2019. március 14.)

³ Vö. Szövetségi levéltári törvény (Bundesarchivgesetz, röv. BArchG) § 1. Online elérhető: https://www.gesetze-im-internet.de/barchg_2017/_1.html (A letöltés ideje: 2019. március 14.)

A nyilvános levéltárak mellett ugyanúgy működnek vállalati, egyházi, uradalmi és családi, párt- és alapítványi levéltárak, média-archívumok, mint főiskolai, egyetemi levéltárak, vagy például szabadságmozgalmak levéltárai. Ez a változatos levéltári rendszer az ArchivportalD segítségével válik átláthatóbbá, a Német Digitális Könyvtár (Deutsche Digitale Bibliothek) kulturális támogatási programja jóvoltából.⁴

Ennek a rendszernek az az előnye, hogy a levéltár közel található a felhasználóihoz, így szuverén módon és egyénileg lehet a felhasználói igényekkel foglalkozni. Ez azonban Magyarországon is megvalósul. A nehézségeket mindig inkább a területi illetékességek és az eltérő törvényi rendelkezések adják, amelyek a felhasználók számára kissé átláthatatlanná teszik a rendszert.

Mindkét apparátusnál megfigyelhetők hasonló nehézségek, mégis a németországi szervezet teljesebbnek, egyszersmind bonyolultabbnak is tűnik. Még egyszer sajnálattal kell megállapítanom, hogy magyarországi tartózkodásom túl rövid volt ahhoz, hogy a magyar rendszert annak minden előnyével és hátrányával átláthassam.

Feltárás, közzététel, levéltár-pedagógia

Egy levéltár nem csak az általa őrzött iratanyag gyűjtésével foglalkozik, de – leginkább a levéltárosok révén – az iratok feltárásával, megőrzésével, közzétételével és avval is, hogy azokat az érdeklődőknek különféle módokon bemutassa. A levéltári hangsúlyok Magyarországon némileg máshol találhatók, mint Németországban.

Rögtön az elején essen szó az iratfeltárásról. Szerencsére a magyar levéltárakban sokféle német nyelvű iratanyagot találtam, amelyek feltárára vártak. Ámulatba ejtett, hogy ezek sok esetben darabszinten nyilvántartott szálas iratokat jelentenek. Ennek oka abban gyökerezik, hogy a magyar iratkiszolgálás más alapokon nyugszik, mint a német. Természetesen ez az eljárás nagyon sok energiát igényel és a levéltárostól sok időt vesz el, egyidejűleg erősen lelassítja a kutatónak az iratanyagokhoz való hozzáférését. Németországban inkább arra összpontosítanak, hogy a kutató az iratanyaghoz minél gyorsabban hozzájusson. Mindezt azonban csak annak árán lehet elérni, hogy a dokumentumokkal kapcsolatosan kevesebb adat áll rendelkezésre. A levéltárakban dolgozók létszámhiánya is oda vezet, hogy a darabszintű feldolgozást hanyagolják és helyette vagy az irategységek általános leírása, vagy rosszabb esetben teljes állományok leírása készül el. Meggyőződésem, hogy a részletesebb leírások, amelyekkel Magyarországon találkoztam, hosszabb távon mind a levéltár, mind a felhasználók számára jobb megoldást jelentenek. A kutató részletesebb információkhoz tud visszanyúlni és ezek birtokában önállóan tud tevékenykedni. A levéltáros számára is könnyebb az egyszerű már feltárt adatok segítségével dolgozni.

⁴ Vö. Porosz Kulturális Örökség Alapítvány, Német Digitális Könyvtár: ArchivportalD. Online elérhető: <https://www.archivportal-d.de/> (A letöltés ideje: 2019. március 14.)

További sajátosság a magyarországi levéltárosok kiterjedt publikációs tevékenysége. Talán összefügg ez is a magyar kollégák képzésével és minősítésével, amelyet a következő fejezetben még bővebben körüljárók. Németországban meglehetősen ritka, hogy levéltárosok tudományos értekezéseket adjanak közre, mivel az ehhez szükséges kutatásokat a munkáltató nem támogatja olyan kutatónap rendszerrel, mint amit Magyarországon tapasztaltam. Éppen ezért a levéltártudományt sem ismerik el önálló tudományágnak.

A kevés kivételek egyike épp a BStU-ban fedezhető fel: az ott őrzött anyagok nem kutathatóak szabadon, helyette a levéltárosok a felhasználók kérvényét egyesével vizsgálják meg. Mivel ezeknél az ügyeknél a személyes érintettséget is figyelembe kell venni, ezért az iratokba történő betekintés körülményes folyamat, amely a levéltári dolgozók részéről komoly előkészítést igényel. A tavalyi évben a BStU-ba körülbelül 45 000 betekintési kérelem érkezett.⁵ Ezért a tájékoztatást és a feltárási munka elvégzését főosztályokra bontva szétválasztották. Ám létezik egy külön, a képzésért és kutatásért felelő szervezeti egység, amely egyfelől elvégzi az állampolgári-politikai oktatást, és az is feladata, hogy egyes levéltári állományokban kutasson és az állambiztonsági szolgálat szerkezetét és működését feltárja. Ez a rendszer a német levéltári gyakorlatban kivételnek számít. A Szövetségi Levéltárba 2017 során beérkezett 68 716 írásos megkeresés megválaszolása például erősen igénybe vette az ottani munkatársakat.⁶ Az az egyes állományokkal folytatott mélyreható munka, amelyet Magyarországon tapasztaltam, elősegíti az azonosítást és a levéltárosokat egyéni történetek kutató szakembereivé avatja. Egyidejűleg a tudományos ismeretanyag fontos alapot nyújthat a közzétételi munkákhoz és a levéltár-pedagógiához is.

A Magyar Nemzeti Levéltár ez irányú tevékenysége előtt tehát csodálattal adózom. Nagyon jó benyomást tett rám mind a levéltár-pedagógiának a szabadidős programoktól a levéltári tanórákig ívelő koncepciója, mind a levéltári internetes jelenlét és az az imázsfilm, amely többek között a Google Arts and Culture felületén is megtekinthető. Mindig felmerül a kérdés – a német levéltárakban épp úgy, mint máshol –, hogy vajon ezek a feladatok mennyiben levéltárosi feladatok? Nem jelent-e elég kihívást a levéltárakban folyó mindennapos közzétételi és kutatásra való előkészítési munka, vagy a digitális kor kihívásainak való megfelelés? Ha ebből a szemszögből nézzük a helyzetet, akkor ezen feladatok fontossága eltörpül a levéltári munkaterületek sokfélesége mellett, amelyeket mind működtetni kell.

⁵ Vö. Az egykori NDK Állambiztonsági Szolgálatának Szövetségi Biztosi Iratait őrző Levéltár (Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatsicherheitsdienstes der ehemaligen DDR.), A Stasi-Levéltár számokban. Online elérhető: <https://www.bstu.de/ueber-uns/bstu-in-zahlen/#c2391> (A letöltés ideje: 2019. március 17.)

⁶ Vö. Szövetségi Levéltár (Bundesarchiv): A Szövetségi Levéltár számokban, in: Fórum – A Szövetségi Levéltár szakfolyóirata. A Szövetségi Levéltár a digitális változás korában, 2018, 37.p. Online elérhető: https://www.bundesarchiv.de/DE/Content/Publikationen/Forum/forum-2018.pdf?_blob=publicationFile (A letöltés ideje: 2019. március 17.)

A levéltárosok képzése

Budapesti tartózkodásom során végig hozzáértő és tapasztalt levéltári dolgozókkal találkoztam. Kialakult bennem az a bizonyosság, hogy ezek a munkatársak ismerik a levéltári iratanyaggal való helyes bánásmódot és átfogó történelmi ismeretekkel rendelkeznek a magyar történelemre és különösen az általuk kezelt iratanyagra vonatkozóan. Éppen ezért lepett meg nagyon, hogy közülük mennyire kevesen vettek részt levéltáros szakképzésben.

Reisz T. Csaba egy 2017-ben megjelent cikkében tárgyalta, hogy a Levéltári Kollegium egy munkabizottsága 2006-os felmérése szerint csak a levéltári alkalmazottak 39%-a tüntette fel magáról, hogy levéltári képzésben tanult. 2009 óta mesterképzés keretében lehet levéltártudományt hallgatni Magyarországon.⁷

Németországban a levéltárosok más képzési modellben vehetnek részt. Három lehetséges módon kerülhet valaki a levéltári közszolgálat rendszerébe: középszintű, emelt szintű és magas szintű szolgálati lehetőséggel. Mindegyik életpálya más és más hozzáférési, illetékességi körrel rendelkezik.

A középszintű levéltári szolgálat elsajátításához egy kettős szakalkalmazotti képzés elvégzése szükséges, média- és információtudományi területen, egy szaklevéltárban. A képzésben részt vevők a levéltár alkalmazottjává válnak és a levéltári munka gyakorlati oldalát ott tanulhatják meg. Az elméleti tudnivalókat pedig a szakiskolában oktatják.

Az emelt szintű levéltári szolgálathoz levéltárszakos alapképzés szükséges, amelyet a Német Szövetségi Köztársaságban három szakfőiskolán lehet elvégezni. A Marburgi Levéltári Iskolában és a müncheni Bajor Levéltári Iskolában jelölti szemináriumokat tartanak. Ezeknél a képzéseknél a tanulók a levéltár delegáltjaként kerülnek a főiskolára, és miután tanulmányaikkal végeztek, hivatalnoki státuszba oda visszakerülhetnek. Kizárólag a Potsdami Szakfőiskolára lehet szabadon, levéltári támogatás nélkül beiratkozni.⁸

A legmagasabb levéltári szolgálatot ellátók egy része különböző humántudományi társszakmákból érkezik – olyanokból, mint például történelem, politikatudomány, teológia, vagy jog –, akik egy kiegészítő levéltárosi képzésen is részt vesznek.

⁷ Vö. Reisz T. Csaba: Education of Archivists in Hungary at the Beginning of the 21st Century. In: *Atlanti*, 27 (2), 205–207.

⁸ Vö. Marburgi Levéltári Iskola honlapja, online elérhető: <https://www.archivschule.de/DE/ausbildung/> (A letöltés ideje: 2019. március 17.) Potsdami Szakfőiskola [honlapja], online elérhető: <https://www.fh-potsdam.de/studieren/fachbereiche/studium-informationswissenschaften/studium/studiengaenge/> (A letöltés ideje: 2019. március 17.) Bajor Levéltári Iskola [honlapja], online elérhető: <https://www.gda.bayern.de/ausbildung/> (A letöltés ideje: 2019. március 17.)

Ehhez teljesíteniük kell egy kétéves szakmai gyakorlatot valamelyik levéltárban és a Marburgi Iskola egyes szemináriumait is el kell végezniük. A Potsdami Szakfőiskola levéltári mesterképzését sikeresen zárók is kvalifikálják magukat a legmagasabb levéltári szolgálat ellátására.⁹

A levéltárosok képzése Németországban rendkívül hierarchikus rendszerű, és igen ritka az az eset, amikor egy levéltári dolgozó nem kapott levéltári szakképesítést. A levéltárosi állás tehát nagyban múlik a képesítésen.

Összegzés

A németországi és a magyarországi levéltári gyakorlat olykor csak apró elemeiben tér el egymástól, de részben egyértelmű különbségek is megfigyelhetők közöttük. Mindkét rendszerben közös, hogy feladataik és felelősségük a társadalmat szolgálják. Az ehhez vezető, itt tárgyalt utak és módszerek azonban kissé eltérnek egymástól.

Visszamenőlegesen látszik, hogy magyarországi tartózkodásom túl rövid volt ahhoz, hogy a magyar levéltári viszonyokat azok teljességében megismerhessem. Ennek ellenére lehetőségem nyílt egy „első benyomás” és számos, a jövőben jól felhasználható ötlet megszerzésére.

Budapesti tartózkodásom során rengeteg személyes tapasztalatot gyűjtöttem, és mindenekelőtt sok izgalmas találkozásban volt részem rengeteg barátságos és érdekes emberrel. Remélem, hogy ezeket az emberi és szakmai kapcsolatokat meg tudom tartani és a jövőben lehetőségem lesz majd őket további együttműködésekkel kamatoztatni és elmélyíteni.

Mindenkinek köszönettel tartozom, akik a tartózkodásomat változatosá és érdekessé tették. Személyes és szakmai életükhöz is minden jót kívánok.

(Fordította: Szabó Dorottya)

⁹ Ld. a 8. jegyzetet.